
Albert Jay Nock'un Eğitim Üzerine Düşünceleri^o

Wendy McElroy^{oo}

Kendini “felsefî anarşist” olarak tanımlayan Albert Jay Nock çevresi için pek lüzumsuz olduğunu düşünürdü, nitekim 1943'te yazdığı otobiyografisine *Memories of a Superflous Man (Lüzumsuz Bir Adamın Hatıraları)* ismini verdi. Zira, kendini yirminci yüzyılın çok öncesinde kalmış hissedirdi.

1870'te doğmuş biri olarak dünya savaşlarından ideolojik devrimlere ve onlarca yıl önce alınan siyasî tedbirlerin sonuçları olan çok ciddi toplumsal değişimlere şahit olmuştu. Amerikan okullarında klasik eğitimin yerine getirilen John Dewey ve taraftarlarının savunduğu daha az disiplinli liberal arts / temel kültür / serbest sanatlar [Ç.N. meslekî veya teknik bilgiden ziyade genel bilgi veren ve genel entellektüel gelişim kazandırmayı amaçlayan lisans eğitimi] yaklaşımını kaygıyla takip ederdi. Nock, eğitimi demokratikleştirme adına yapılanları Amerikan toplumunun felâketi olarak kaydederdi. Böyle yaparak yirminci yüzyıl başlarının en popüler trendlerinden birine karşı çıkmış oldu: Kitle eğitimine...

The Superflous Anarchist: Albert Jay Nock (Lüzumsuz Anarşist: Albert Jay Nock) kitabının yazarı Michael Wreszin, popüler eğitimi “ilerlemeci dönemin parolası” olarak nitelemişti zira “başka hiçbir reform alanı bu denli büyük imkânlar” va adetmemişti. Devlet okulları sistemi gelecek nesilleri şekillendirmek suretiyle

---

^o “Albert Jay Nock on Education”, *The Freeman*, January 2000.

^{oo} The Independent Institute'da araştırmacı ve Enstitünün *Freedom, Feminism and State* (Özgürlük, Feminizm ve Devlet) ve *Liberty for Women: Freedom and Feminism in the Twenty-first Century* (Kadınlara Özgürlük: Yirmibirinci Yüzyılda Özgürlük ve Feminizm) kitaplarının editörüdür.

toplumu yeniden inşa etmek için eşsiz bir araçtı. Dewey, yeni bir zihniyet sunan *Democracy and Education* (*Demokrasi ve Eğitim*, 1916) isimli kitabında, popüler eğitimin toplumsal şeytani yok edip toplumsal iyiyi tesis edecek bilinçli bir araç olarak kullanılması gerektiğini yazmıştı. Latin edebiyatı ve tarih ağırlıklı sıkı bir eğitimi amaçlayan klasik müfredatın yerini “iyi vatandaşlar” yaratmayı amaçlayan programlar almıştı.

Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki iyimser yıllarda Nock heyecanla “yeni eğitim” idealine sarılmıştı. Ancak uygulamasını gördükten sonra Dewey’in başlıca ve daimî muhalifi oldu. Nock’un taraftarları klasik eğitimi yeniden canlandırmaya çalıştılar. Mortimer Adler, Stringfellow Barr ve Robert Maynard Hutchins gibi isimler klasik müfredat tutkularını “Great Books (Büyük Kitaplar)” programında yaşattılar. Fakat Rus bilimsel bilgi ve eğitiminin iddia edilen üstünlüğünün ulusal bir sorun haline geldiği 1950’lere kadar Amerikalılar, devlet okullarının çocuklarını yeterince eğitip eğitmediğini ciddi bir şekilde sorgulamadılar.

Nock’un Amerikan eğitim tecrübesine yaptığı eleştiriler bugün de hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Mesela, eğitimde eşitlikçiliği reddederdi. Herkesin eşit entellektüel kapasiteye sahip olduğu fikrini, herkesin büyüyerek aynı boya ulaşacağını iddia etmek gibi, kanunen herkesin eşit haklara sahip olmasını ve eşit muameleyle tâbi tutulmasını anlamsız bulurdu.

Ayrıca çocuklarını devlet okullarına gönderen ebeveynlerin niyetlerini övmeye de temkinliydi. *Free Speech and Plain Language* (Serbest İfade ve Sade Dil) isimli kitabında şöyle yazmıştı: “Kusuru ne olursa olsun tipik olarak ortalama her Amerikalı çocuklarının kendi başlarına kendi yapabildiğinden daha iyisini yapmasını temenni eder... [E]sasen ve amacı itibarıyla [eğitim] sistemimiz ancak böyle bir arzunun formalize edilişi olarak nitelenebilir. Bu yüzden aslında ne çok fazla övgüye layıktır ne de bununla yetinebilir.” Her şeye rağmen devlet okulları başarısızlığa mahkûmdur zira asgarî ölçüsü “başından sonuna” “seçme bir Amerikalı yerine sıradan bir Amerikalı” olmuştur. Sistem en yüksek yerine en düşük entellektüel paydayı barındırmak üzere tasarlanmıştır.

Eğitim hakkındaki düşünceleri yüzünden bazıları Nock’u elitist olarak tanımlar. Öyle olsa bile Amerikan eğitimi ve bunun Amerikan karakteri üzerinde ki etkisi hususundaki düşündüren soruları araştırılmaya ve cevaplanmaya değer.

Albert Jay Nock Kimdir

Albert Jay Nock Pennsylvania’nın Scranton şehrinde fakir ama itibarlı bir ailede doğdu. Birkaç yıl sonra New York’un Brooklyn şehrine taşındılar. Üç yaşında formel bir yardım almadan duvarında asılı haber metinlerine bakarak kelimeleri hecelemeden önce okumayı öğrendi. Onun hayallerini dolduran ilk kitap lisan öğrenmenin keyfiyle okuduğu Webster’s sözlüğüydü. Babası kilisede görevli bir din adamıydı, bundan dolayı ders verme, yol gösterme fikrine yabancı

değildi; kendi oğlunun eğitiminde ise Yunan ve Latin geleneği ağırlıklı mütevazı bir rehberlik yolunu seçti.

Nihayet, Nock yüksek okula giriş imtihanlarını kazanmak için özel bir hazırlık okuluna gitmişti. Nock, özel okulda hiçbir zaman öğrencilere “fasulyeleri bu runlarına sokmamaları”nın [Ç.N. büyüklerin küçüklere ders vermek için böyle saçma bir işten sakınmalarını hatırlatması] söylenmediğini ya da şerefleri üzerine veya aziz, kadim okulun itibarını daima yüksek tutmaları gerektiği üzerine yürek dağılayan konuşmalara ya da benzer nefret uyandıran saçmalıklara maruz kalmadıklarını belirtir. “Bunlara rağmen bir şekilde adam gibi terbiyeli davranmayı bildik” diye not eder. Kısacası, öğrenciler sadece istedikleri veya açık bir şekilde gereken bilgi verildikten sonra kendi kabiliyetleriyle öğrenmeye bırakılırdı.

St Stephen's Koleji'nde de -şimdiki Bard Koleji- benzer bir akademik özgürlük ruhu vardı. Nock, şöyle yazar: “Eğitimin sorumluluğunun bizden başka kim senin üzerinde olmadığını anlamamız istenirdi. Bu yük, en az öğretmenlerimizin üzerindeydi, nitekim bu yükü taşımamıza yardım etmek için veya gayretlerimizi övmek için değil, uygun bir şekilde üstlenip üstlenmediğimize bakmak ve bundan sonra da böyle sürdüreceğimizden emin olmak için bizimleydiler.” Bilgiyi arama imkânının verilmesi ve bilgiyi aramak üzere bırakılmış olmak Nock'un ideali olur. Robert M. Crunden *The Mind and Art of Albert Jay Nock* (Albert Jay Nock'un Zihni ve Tarzı, 1964) başlıklı biyografide aşağıdaki anektodu aktarır:

Nock'un arkadaşı Edward Epstean ona şöyle söyledi: “[Nock'un dergisi *The Freeman*'de (Hür Adam) çalışan] Tüm bu gençler için harika bir iş yaptın.” Nock da bunun üzerine “Onları kendi başlarına bırakmaktan başka bir şey yaptığımı zannetmiyorum” dedi.

“Evet, anlıyorum, fakat başka biri onları kendi hallerine bıraksaydı çok farklı bir hikâye ortaya çıkardı” diye tamamladı, Epstean.

Nock Connecticut'ta Berkeley İlahiyat Fakültesi'nde lisansüstü eğitimini tamamladı, daha sonra 1897'de Protestan Kilise'sinde papaz olmaya karar verdi. 12 yıl sonra vaaz vermeyi bırakarak 1914 yılına kadar *American Magazine* dergisinde çalıştı.

Bu süre içinde toplumsal felsefî bir anlayış sahibi oldu. Klasik liberal reformcu, düz vergi sistemini savunan Henry George'un takipçisi oldu. Toprağın özel sahipliğinin ya tekele yol açtığına ya da emek ve sermaye arasında bir savaşa götürdüğüne inanırdı. Bütün vergileri kaldırarak topraktan tasarruf edip, bu savaşın ve “kazanılmamış” aşırı zenginliğin önüne geçilebilirdi.

Bir pasifist olarak Nock Amerika'nın her iki savaşa da girmesine karşı çıktı. Radikal bir bireyci olarak kolektivistliğe ve Franklin D. Roosevelt'in uyguladığı politikalara karşı sesini daima yükseltti. Nock, Franz Oppenheimer'in 1908'de Almanca ve 1915'te İngilizce yayınlanan *The State* (Devlet) adlı eserinden derinden etkilendi. Oppenheimer insanların en temel hayatta kalma gayeleri dahil tüm amaçlarını ya iktisadî araçlarla (çalışarak) ya da siyasî araçlarla (çalarak) gerçek

leştirebildiğini iddia eder. Nock da bu ayrımı sosyal analizlerinde mihenk taşı olarak kullandı. Nock genellikle liberal olarak tanınmakla beraber bu etiketi red ederek kendini radikal olarak addederdi. Ona göre liberaller devletin sosyal bir kurum olarak faaliyet alanını genişletmek üzere siyasî araçları kullanırlar. Nock ise devleti toplumdun tasfiye etmeyi teklif eder. (Nock devleti hükümetten ayırılmaktadır.) Devlet kurumuyla gerçekleştirilen siyasî araçlar hakkındaki kuvvetli şüpheleri onun devlet eğitime yaklaşımını da açıklayan kilit noktadır.

Nock, 1920'de İngiliz klasik liberal Francis Neilson ile birlikte bireyci dergi *The Freeman*'i (Hür Adam) yayınlamaya başladı. Derginin 1924'te kapanmasına kadar Nock editör olarak burada epey bir itibar kazandı.

Bard Koleji'nde kısa süren öğretim üyeliği sırasında, Nock, Virginia Üniversitesi'nde Page-Barbour [Ç.N. 1907'den beri konusunda uzman kişinin özgün bir perspektifle verdiği seminerler için Virginia Üniversitesi'nde açılan özel kürsü] adıyla bilinen dersler verdi. Burada, Dewey'in teorilerine karşı çekişmeden açıkça klasik eğitimi savundu. Bu dersler *The Theory of Education in the United States* (Birleşik Devletler'deki Eğitim Teorisi, 1932) başlığıyla kitap halinde yayımlandı. 1936 Şubat'ından 1939 Eylül'üne kadar *American Mercury* dergisi için "The State of the Union (Birliğin Durumu)" isimli köşesinde aylık makaleler yazdı. Bu yazılar onun yazar olarak tanınmasını sağladı. (Bkz. Albert Jay Nock, *The State of the Union: Essays in Social Criticism [Birliğin Durumu: Toplumsal Eleştiri Yazıları]*, ed. Charles H. Hamilton, 1991.)

Nock'un Sosyal Düzen Kuralları

Nock'un eğitim teorisinin özelliklerine bakmadan önce herhangi bir sosyal konuya dair bakışını belirleyen temel prensiplerini anlamaya çalışmak daha faydalı olacaktır.

Free Speech and Plain Language (Serbest İfade ve Sade Dil) kitabında, Nock bunu şöyle açıklar: "Eşitlikçi sosyal teorimizin ... tüm ... boyutlarını sorarsanız, benim yegâne mütevazı tavsiyem akılsızca yapılan iyi niyetli hareketlere karşı tabiatın aldırmaçlığını ve şirret bir kadının şiddetinde zulmettiğini akılda tutmaktır." Nock, sosyal hayatı tanımlayan üç kanuna inanır: Epstean kanunu, Gresham kanunu ve azalan verim kanunu. Nock insanların, özellikle devlet vasıtasıyla, bu "tabii kurallar"a direnmemelerini telkin eder.

Nock'un ilk sosyal düzen kanunu adını prensibi ilk defa duyduğu arkadaşı Edward E. Epstean'ten alır. *Free Speech and Plain Language*'de ifade ettiği üzere, kural şöyle: "İnsan ihtiyaçlarını ve arzularını mümkün olan en az çabayla karşılamaya meyillidir. Bu her zaman karşıladığı şekilde anlaşılmalı, alışkanlık, gelenek, korku, hurafe gibi etkili haricî tüm faktörlerin yokluğunda, arzularını mümkün olan en az çabayla karşılamaya meyleder ve daha güçlü bir motivasyon olmadıkça bu daima böyle olacaktır." Nock bu kuralı siyasî araçlara uyarlar. Şöyle düşünür: Devlet "iktisadî üstünlüğünü asgarî düzeyde müzakere edebildiği sü-

rece” insanlar “en fazlasını almak için” türlü numaralar yapacaktır, zira kanunla elde edilen mülkiyet emekle elde edilenden daha az çabayla kazanılır.

Nock'un ikinci kanunu Gresham'ın paranın tabiatı hakkındaki kanunundan uyarlanmıştır. Basitçe şöyle: Kötü para iyiyi yoldan çıkarır. Devlet değer eşitliğini dikte ederse, paranın en kötü hali dolaşmaya başlayacak ve daha iyi paranın olma imkânı ortadan kalkacaktır. Nock Gresham'ın kanununu kültürü kapsayacak şekilde genişletir. Okuyucudan, tesadüfen seçilmiş 300 kişilik seyirci için hazırlanan bir konser programını hayal etmesini ister. Programda yüzyıllardır yazılmış en iyi besteler yerine dönemin en popüler müziğinin çalınacağını iddia eder. Eğitimde de böyle olacaktır: Kötü eğitim iyiyi kovar. Kitle eğitimi, eğitimin kalitesini Nock'un “korkunç vasat” dediği seviyeye düşürmekten başka bir şey yapmadı.

Nock'un üçüncü kanunu, azalan verim kanununa dayanır. “Azalan verim kanunu sanayinin temelini oluşturmaktadır. Kanun olağanüstü bir şekilde tabii görünmeyen şu gerçeği formüle eder: Herhangi bir iş belli bir gelişme seviyesine ulaştığında verim düşüşe geçer ve bu gelişme sürdükçe de düşüş devam eder” diye not etmektedir. Yoğun turist akınları tarafından “keşfedilmemiş” bir yeri gezip görme tecrübesini düşünün. Turistler akın akın oraya gitmeye başlayınca, bütün taraflar için verim birden düşer. Popüler talepleri karşılama noktasında gezi mekânı (hayattaki diğer şeyler gibi) azalan verim kanununun gazabına uğrar.

Nock'a göre üçüncü kanun, “eğer birkaç yeterli kişi bu [eğitim]den faydalansa, yeterli veya yetersiz herkes faydalanabilir” yönündeki büyük Amerikan eğitimi mitiyle çelişmektedir. Ancak, “azalan verim marjı” bu faydayı elde etmeye teşebbüs eden “yetersiz kişi oranı ne kadar büyük olursa” bunun herkese faydasının o kadar çabuk kaybolacağını emreder.

Eğitime [Education] Karşı Yetiştirme / Talim-Terbiye [Training]

The Theory of Education in the United States (Amerika Birleşik Devletleri'nde Eğitim Teorisi) isimli kitabında Nock, Amerikan devlet okullarının mantığının “eşitlik doktrininde saklı olan herkesin eğitilebilir olduğu anlamındaki temel popüler varsayıma dayalı olduğunu” iddia eder. Bu baştan sorgusuz kabul edilir.” Nock ise işte bunu sorgular. Daha önce bahsedildiği gibi Nock kanunla tanınan eşit hakların ve eşit muamelenin entellektüel kabiliyet için anlamlı olduğuna inanmaz.

Nock “eğitilebilir” olmakla “yetiştirilebilir” olmak arasında açık ve net bir ayırım yapar. Eğitilmiş bir kişi “formativ / formasyon kazandıran” bilgiyi özümsemiş biridir. Sonuç olarak “tarafsız düşüncenin gücünü” ortaya çıkarır, yani duygusal tepkilerin veya önyargının herhangi bir etkisi olmadan doğruyu anlayabilir. Meslekî bir amaçtan ziyade, eğitim fikirlerin hazzına varmayı amaçlar ve insana öğrenmenin keyfini tatmayı gösterir. Yunan ve Latin kültürü bilgisi özellikle önemlidir, Nock'a göre, zira insan zihnini sorgulamanın 2.500'den fazla yıllık tarihî kaydını değerlendirme imkânı vermektedir.

On Doing the Right Thing and Other Essays (Doğru Şeyi Yapmak Üzerine ve Diğer Makaleler) adlı eserinde Nock, eğitimin “entelijans / kavrayış kabiliyeti” kazandırdığını anlatır. Şöyle ki: Eğitim “Plato’nun tabiriyle, daimî olarak, nesnelere olduğu gibi görme, onları ve kişinin onlarla ilişkisini objektif tarafsızlıkla derinlemesine inceleme, kişinin şuurunu nesnelere basitçe ve doğrudan tatbik edebilme, böylece şuurun daha önceden belirlenmemiş, önyargıdan geçmemiş ve hepsinden öte rutin ve şekil tarafından kontrol edilmemiş olan kendi yolunu bulma kuvvetini kazandırır.” Eğitim görmüş insan bağımsız düşünme kabiliyetine sahiptir. Maalessen Nock pek az insanın eğitilebilir olduğuna inanır.

Buna karşılık, Nock pek çok insanın yetiştirilebileceğini düşünür. Yetiştirilebilir insan araçsal / yardımcı bilgiden faydalanır. “The Nature of Education” (Eğitimin Tabiatı) başlıklı makalesinde Nock, “kimyager, makinist, mühendis, avukat, bankacı vb ihtiyacı varsa onları yetiştirirsin, kısacacı yetiştirme meslek edindirme amaçlıdır. Eğitim başka tür bir sonuç oluşturur” der. Nock eğitim almak yerine yetiştirilmesi gereken insanları karalamak, küçümsemek niyetinde değildir. Hatıralarında şöyle yazar: “Eğitim münasip malzemeye lâıykıyla uygulandığında Emerson tarzı bir şey ortaya çıkar; yetiştirme/talim-terbiye münasip malzemeye lâıykıyla uygulandığında ise Edison tarzı bir şey ortaya çıkar.” Bu sebeple Nock’a göre, bilim bir yetişme meselesidir ve dünyada en tanınmış üstün kişilerin pek çoğu eğitim görmüş değil yetiştirilmiştir. “Yetiştirmenin mükemmel bir şey” olduğunu yazar *Free Speech and Plain Language* kitabında, “bu daha iyi yapılamaz ve onu elde etme fırsatı çok ucuz ve çok sayıda olamaz” diye devam eder.

Amerikan eğitim sisteminin temel problemi herkesi eşit bir şekilde eğitime teşebbüs etmesidir, bu durum Gresham kanununa karşı gelir ve hiç kimseyi yeteri kadar eğitmemekle sonuçlanır. Bunun yerine eğitilebilir olanlar da dahil herkese sadece yetişme / talim-terbiye görme imkânı vermektedir. Nock, kendi döneminde, “diğer formasyon kazandıran öğrenimler gibi verilen tarih öğreniminin boşa zaman geçirme asaletini bile yakalayamadığına” inanır: “Siyasî, iktisadî ve teolojik sermayeden müteşekkil ne varsa zihne ve ruha mutlak bir hasar mahiyetinde...” Hatta *The Book of Journeyman* (Ustabaşının Kitabı, 1930) başlıklı çalışmasında şöyle der: “Herkesin eğitim görebilme kabiliyetinde olduğu yönündeki tuhaf Amerikan dogmasına ve aynı şekilde akıl almaz olan sadece önemsiz rakamlarla yapılan popüler tahminlere istinaden, tüm eğitim sistemimiz yapması gerekeni sulandırarak moron standardına pek yakın bir seviyeye indirildi. ‘Liberal arts’ başlıklı Amerikan müfredatı pazarlık tezgâhı ve kapkaç çantası ile yılbaşı ağacı karışımı bir şey oldu.”

Nock’un çözümü nedir? Bu iki kategorideki insanlar ayrı öğrenme merkezlerine katılmalı. Nock Thomas Jefferson’ın millî / kamusal eğitim tasarısını beğenmektedir. Nock *Free Speech and Plain Language* kitabında şöyle anlatır: “Jefferson 1797’de Virginia Yasalarını gözden geçirirken, millî / kamusal eğitim hakkında

kapsamlı bir plan tasarlar. Her semtin tesadüfen gelen herkese açık bir ilkokulu olur. Her yıl her okuldaki en iyi öğrenci şehrin muhtelif uygun bölgelerine yirmi tane yapılmış bir üst sınıf okula alınır. Oradaki başarılarına göre bir veya iki yıl tutulup sonra hepsi gönderilip her okuldan altı yıl daha devam edecek bir tanesi seçilir... Altı yılın sonunda yirmisi arasındaki en iyi onu fakülteye gönderilir ve gerisi de rehbersiz kendi haline bırakılır.”

Maalesef, Nock'un Jefferson'un eğitim planına övgüsü yanında bu sistemin devlet teknesi yerine nereden finanse edileceğine dair dengeleyici bir karşı eleştiri mevcut değil. Bir anarşist olarak Nock vergi destekli okul sistemine karşı çıkmalı, fakat yorumları aksi yönde bir izlenim vermektedir. Mesela, Jefferson'ın önerisi hakkında, “güçlü bir kamu politikası olarak bu tasarının üstüne yok” şeklinde yazar.

Kaydedildiği gibi, “eğitilebilir/eğitim görme kabiliyeti olan” ve “yetiştirilebilir” olarak toplumu sınıflandırması, özellikle belli bir kesimdeki seçilmiş insan türünün üstüne medeniyeti sürdürme ve geliştirme yükünün düştüğü şeklindeki “Remnant” teorisiyle beraber düşünürsek, Nock'u elitizm ithamına maruz bırakmaktadır. Ancak, meseleyi sorgulayışı ve kavrayışı öyle kolay kolay ihmal edilemez.

Mesela, bireyle vatandaş ayırımına hassasiyetle, Nock devlet okullarının iyi birey yetiştirmekten ziyade iyi vatandaş yaratmakla ilgilendiğine inanmaktadır. Eğitim görmüş kimseler siyasî sistemi sorgulamaya meyillidir. Şöyle yazar: “Eğitim... insanı hayattan daha çok şey istemeye sevkeder ve hayatın sağladığı nimetlere karşı tatminsizliğe sebep olur. Yetişme / talim-terbiye ise vasat, basit ve daha mütevazı kazançlarla tatmin olmayı sağlar. İyi bir gelir, bir ev, aile, mutad ihtiyaçların ve rahatlık seviyesinin tedariki, spor veya başka rekabetçi duygularla yaşanan hafif sapmalar veya ham basit bir duyarlılıkla yaşanan heyecanlar... Talim-terbiye sadece bunları elde etme imkânı vermez aynı zamanda hareketsiz ve rahat bir memnuniyet hissi verir. İşte, bunlar bugünkü toplumumuzun bize sunması gerekenler, yani inkâr edilmez şekilde etrafımızdaki insanların hoşnut olması için en iyi şeyler ki bu da talim-terbiyenin sonucudur. Bu arada talim-terbiye bu kendinden hoşnut olma haline eğitimin yaptığı gibi yıkıcı, sarsıcı bir etki yapmaz. Siyasetçiler de bunu anlarlar.” Bir insan eğitim gördüğü zaman, onu “şampanya keyfiyle bolca cin içme tercihi” arasında bırakırsınız.

Nock'ın *Snoring as a Fine Art* (Güzel Sanatlar Gibi Horlamak) kitabının takdiminde Suzanne La Follette onu kesinlikle çok memnun edecek şekilde övmektedir. Nock'ın tanıştığı her kişinin kabiliyetini tespit ve teşvikteki eşsiz becerisinden bahseder. Ayrıca onun bu kabiliyetlere karşı cömertliğinin “topluma veya ülkesine hatta muhatabına karşı bilinçli bir hizmet olmadığı” hususunu da kaydetmektedir. “Bu, sanırım, ondaki öğretmenlik içgüdüsüydü, hakikate hizmet etme içgüdüsü. Fakat asla kendi doğrusunu öğrencisine empoze etmeye kalkışmadı. Aksine, öğrencisini kendi için doğru olanı bulmada kendi yoluna koyma

konusunda hassastı. Kutsal Kitap'tan iktibas ettiği gibi: 'Doğruyu bilmelisin ve doğru seni hür kılmalı', 'Öylece doğruyu bilmen için de hür olmalısın' ”.

Çeviren: Özlem Çađlar Yılmaz